

Pásztai László

A MAGYAR HONVÉDSEREG HARCÁSZATA AZ 1848/49-ES SZABADSÁGHARCBAN

Rezümé

A 19. század első felében a Magyar Királyság és tartományai az Osztrák Császárság részét képezték, jóllehet a birodalmon belül – legalább is jogilag – nagyfokú önállósággal rendelkezett. A napóleoni háborúk után a magyar nemesi vezető réteg egyre jelentősebb hányada akart változásokat elérni az abszolutista bécsi kormányzattal szemben. Az 1825–27-es országgyűléssel megindult reformkornak nevezett időszak politikusai az ország gazdasági és társadalmi átalakulását tűzték zászlajukra. Legfontosabb pontjaik a jobbágyfelszabadítás, a közteherviselés, a politikai szabadságjogok és a népképviselőlet voltak.

A liberális programnak azonban csak töredékét sikerült megvalósítani, amikor 1848 tavaszán forradalmi hullám söpört végig Európán. A március 15-i pesti forradalom döntő lökést adott a Pozsonyban üléső országgyűlésnek, hogy korábbi elképzelésekhez mérten is messzemenőbb eredményeket érjen el. A megszavazott törvényeket az uralkodó április 11-én szentesítette, melynek révén Magyarország csaknem független ország lett; a törvények biztosították a polgári fejlődést, s megkezdődött a feudális rendszer felszámolása.

Mindennek különösen nagy jelentősége lett, mikor 1848 nyarán a bécsi udvar elérkezettnek látta az időt, hogy abszolút hatalmát visszaállítsa Magyarországon. A nemesség kezdeményező szerepének a reformok megvalósításában, és az addigi erőfeszítések az ipar fejlesztésére, azt eredményezték, hogy a volt jobbágyság tömegesen állt a magyar kormányzat mellé, és a gazdasági háttér is lehetővé tette a fegyveres ellenállás megszervezését.

A konfliktus eleinte a Magyarországon élő nemzetiségek (elsősorban szerbek, horvátok és románok) lázadásának indult, de hamarosan egyértelművé vált, hogy a szervezkedés mögött a bécsi udvar áll. Az első nyílt támadást a király által kinevezett horvát bán indította az ország ellen 1848 szeptemberében, de decemberben már az osztrák hadsereg is átlépte a határt a fekete-sárga császári sasos lobogók alatt.

A magyar kormány rendkívül nehéz helyzetben volt, szinte a semmiből kellett haderőt teremtenie, mely a kezdeti kudarcok után, 1849 tavaszára megerősödve, szinte az ország teljes területéről kiszorította az osztrák, és a segítségül hívott – akkor még kis létszámú – orosz haderőt. Ezek után az osztrák császár, birodalmának megmentése érdekében, személyesen kért segítséget az orosz cártól.

A cár tanulva csapatait ért kudarcból, akkora sereget indított Magyarországra, mely önmagában is képes volt a győzelem kivívására. A kétszeres túlerő, a háborúban kivért gazdaság, s végül a sorozatos vereségek a magyar szabadságharc bukásához vezettek. A kötet arra a kérdésre keresi a választ, hogyan volt képes az újonc magyar haderő ellenállni az osztrák, majd a szövetséges osztrák-orosz hadsereg erejének.

Vajon elégséges-e egy ütközet leírásához az események puszta sorrendje? Vajon tudjuk-e, mit is takarnak azok a fogalmak, amik a korabeli iratokban, jelentésekben vagy éppen visszaemlékezésekben szerepelnek? Kibontakozás, támadó oszlopok, katonai állás, átkarolás, szárnymozdulat és még sok más kifejezés, melyeket csakis képzett katonák ismerhetnek, vagy már ők sem, hiszen a 19. század közepén még egészen másképpen vívták a csatákat.

Így lehetséges az, hogy a honvéd csapatok eljárása a harcmezőn – azaz a háború „mesterségbeli része” – alig ismert! Sokszor a harcászat alapjainak ismerete adhat választ egy-egy korábban nehezen érthető siker, vagy kudarc okaira. Többek között olyan kérdésekre kaphatunk választ, miként volt képes azt a bravúros fegyvertényt végrehajtani egy honvédzászlóalj, hogy a csatatéren rátámadt a császári lovasságra és elűzte azt, vagy éppen hogyan vezethetett a felderítés hiánya egy egész hadtest felbomlásához?

A katonai összecsapások lefolyásának pontos megértését sokszor hátráltatja a korabeli harceljárások ismeretének hiánya. A különféle fegyvernemek tagjainak harctéri feladatai és lehetőségei döntően befolyásolták a harc végkimenetelét, amihez a csapatok vezetőinek, sőt a legfelsőbb vezetőknek is alkalmazkodniuk kellett. Kivételeket csak a legritkább esetekben tehettek, de a harc korabeli törvényeinek áthágásáért többnyire súlyos árat kellett fizetni. Nem csak saját embereinek életét, de akár az összecsapás végkifejletét, vagy a hadjárat sorsát is eldönthette egy-egy harcászati hiba, vagy éppen a harc törvényeit figyelmen kívül hagyó lépés.

A szabályzatokban foglalt előírások betartása azonban – melyeket a legénységbe a lehető legjobban belesulykoltak –, a harc sikeres megvívásának alapfeltétele volt, ami a válságos percekben segítette a legénységet, és közvetlen feletteseiket a rend és a harci szellem fenntartásában. Ezek a szabályzatok szolgáltak alapul az 1848-ban létrejött magyar haderő kiképzésekor, s a szabadságharc során a hadviselő felek ezeknek megfelelően vívták a csatákat s ütközeteket. De pontosan hogyan is?

Az első fejezet a 18. századnak és a 19. század első felének, közepének harcászati alapelveit ismerteti, és röviden bemutatja, hogyan alakult át a megelőző korszak vonalharca szata az itt felvázolt vegyes harcászattá. Együttal áttekinti a fegyvernemek legfontosabb feladatait is.

A tűzfegyverek elterjedésével a gyalogság, mint fegyvernem fokozatosan átvette a vezető helyet a lovasságtól, s a 17. század során a lőfegyverrel való általános felszereltség miatt a gyalogsági tűzharc vált a harc fő tényezőjévé. A tűzfegyverek és a harcászat fejlődésével 18. századra a gyalogság felállításának mélysége 4, majd 3 sorra csökkent, a sorok zártabbak lettek, s mindez egy új alakzatot hozott létre, a „fejlődött vonalat”. Az erre épült taktikai rendszert, mely a század folyamán merev szabályokba csontosodott, vonalharcazatnak nevezték.

A 18. század második felében már sok új harcászati elemet ismertek, melyek azonban csak a francia forradalmi háborúk időszakában összegződtek és változtatták meg gyökeresen a taktikai alapelveket, amely a vonalharcazat elhagyására, s az ún. vegyes harcászat alkalmazására kényszerítette az európai hadseregeket.

Az új gyalogsági harcászat lényege az volt, hogy a csatárláncot, a fejlődött vonalat és az oszlopot vegyesen alkalmazta, a feladatnak megfelelően. A lovasság és a tüzérség is kezdeményezőbb szerepet kapott. Az új harcászat előnye volt, hogy minden terepen alkalmazható, sőt minél átszegdeltebb, fedettebb, annál alkalmasabb a harcra. A csapatok fedetten álltak, mozdulataikat elrejtették, ezáltal képesek voltak meglepni az ellenséget. Végül pedig az arcvonal mélységben tagozódott, tartalék jött létre, amit a csatamező bármely részén, bármikor bevethettek. Hátránya volt viszont a vezetés nehézsége, ugyanis megnőtt az alparancsnokok szerepe, és a laza alakzatban működő csatárok is nagyobb önállóságra kényszerültek.

A napóleoni háborúkat követő hosszú békeidőszakban a hadművészet általános hanyatlását figyelhetjük meg. A háborúk tapasztalatait mindenütt részletes szabályzatokban foglalták össze, márpedig a napóleoni elvek, a rögtönzés és gyorsaság szabályokba foglalásával a dolog lényege veszett el. Egész zászlóaljakat csatárláncba oszlattak fel anélkül, hogy főtartalékot képeztek volna; a terephez való alkalmazkodás mellékessé vált, a csatárláncok szabályos felfejlődésére, kanyarodásának begyakorlására helyezték a fő hangsúlyt. A lovasság csatadöntő szerepe nem változott, de felderítésre való használata háttérbe szorult. A tüzérség nagy tö-

megben való alkalmazása elmaradt, a lövegek nagyobbik részét a dandárokhoz és a hadosztályokhoz osztották be, a többit visszatartották főtartaléknak, aminek felhasználásától rendszerint ódzkodtak.

A francia forradalmi háborúk, majd a napóleoni háborúk hatására átalakult harcászat újszerű kiképzést követelt meg az európai hadseregektől. Az Osztrák Császárságban Habsburg Károly főherceg (1771-1847) fellépése nyomán kezdődött változás, aki mint az osztrák hadsereg főparancsnoka, igyekezett az új szellemi alapokon új hadsereget teremteni. Számos könyvet és szabályzatot írt, melyek alapul szolgáltak a császári haderő kiképzéséhez, s ezeknek a békeévek alatt többször módosított változatait igyekeztek 1848–49-ben minél nagyobb számban lefordítani a magyar nemzetőrség, majd honvédség részére.

A második fejezet a honvéd haderő létrejöttének, felépítésének áttekintő képét adja, kihangsúlyozva a harctéri ismeretek elsajátításának legfontosabb elemeit. Ezek a magyar nyelvű szabályzatok elkészítése, a német-magyar kettős nyelvhasználat nehézségei, a tisztképzés és a legénység kiképzése. A fejezetből megismerjük az egyes fegyvernemek kiképzésének főbb lépéseit.

1848 elején a Magyar Királyság nem rendelkezett önálló haderővel, jóllehet az ország területéről kiállított újoncokból több gyalog- és huszárezredet felállítottak, ezek azonban mind az Osztrák Császárság haderejéhez számítottak. Az 1848. évi 3. törvénycikk tette lehetővé az önálló magyar hadügyminisztérium létrehozását, a 22. törvénycikk pedig a magyar haderő egyik magvát alkotó nemzetőrség felállítását. Utóbbi irányítására Batthyány Lajos miniszterelnök létrehozta az Országos Nemzetőrségi haditanácsot. Innentől kezdve a magyar hatóságok intézték a katonaság érdemi ügyeit: kezdetben toborzást, majd sorozást, a kiképzést, az állomásoztatást, az ellátást, és minden más mellett természetesen az alkalmazást.

1848. november 1-én a haditanács az egységes honvéd haderő kialakulásával beolvadt a hadügyminisztériumba. November 27-én pedig hivatalosan is megszűnt a különbség a hajdani seregek és az újonnan szervezett honvédszázaljak között. Az önálló magyar fegyveres erőt szinte a semmiből kellett létrehozni; kialakítani a szervezeti kereteket, magyar nyelvű szakkönyveket és szabályzatokat készíteni a kiképzéshez, és magát a kiképzés menetét megszervezni.

Jelen kötet vázát azok a katonai szabályzatok és harcászati utasítások alkotják, melyeket a nagyrészt már a honvédsereg kiképzéséhez készítettek, elsősorban a korszak osztrák és más német szabályzatainak fordításával. Ezek alapján lehetett rekonstruálni a fegyvernemek számára előírt harcászati alakzatokat, harceljárás típusokat, menetutasításokat, menetbiztosítási szabályokat és táborozási követelményeket. A sokszor száraz szabályzatismerttetéseket a rendelkezésre álló források tükrében az adott szabályzat alkalmazását tükröző hadijelentések, emlékirat- vagy naplórészletek változtatják, kiemelve, ha a források más képet mutatnak egy-egy eljárásról, mint azt a szabályzatok alapján elvárhatnánk.

A gyalogsapatoknál először mindenkit egyénileg oktattak, fegyver nélkül. Megtanulták a megfelelő állást, menetelést és forgásokat. Ezután kaptak fegyvert, s gyakorolták az eddigieket fegyverrel a kézben – jobb esetben szuronyos puskával, rosszabb esetben lándzsával, még rosszabb esetben bottal. Ekkor következett – vagy maradt ki – a fegyver töltésének, tisztításának megtanulása, valamint a célzás. A szuronyvívást gyalogos és lovas katona ellen bármely szűrő fegyverrel gyakorolhatták.

Ezt követte a sorban való gyakorlatozás, ami az egyének együttműködésének első lépése volt. Beléjük sulykolták az igazodást, a különféle kanyarodásokat, irányváltásokat és a fegyverfogásokat a zárt sorban. A végső oktatás szakaszban történt, ami kb. 50 főt jelentett egy három fő mélységű vonalban. Itt is az igazodáson és az irányváltásokon volt a fő hangsúly, de elsajátították az egyes menetalakzatokat, és a lovasság elleni védelem módozatait is.

A zárt kötelékben szükséges ismeretek után következett a több önállóságot igénylő nyílt harcrend, a csatározás oktatása. Ez is az egyének oktatásával kezdődött, majd a zárt köte-

lék csatárláncba való felosztatásával folytatódott, amit az ilyen formában megvívandó harc részletei követtek. Mindeközben arra is tekintettel kellett lenni, hogy az egyes csapatokhoz tartozó újoncok a kiképzésnek eltérő fokán álltak.

A zászlóaljok nagyobb gyakorlatokat is tartottak a századok együttműködésének begyakorlására; ezt folyamatosan megtették a hadszíntéren is, a harcok szüneteiben.

A lovasságnál nem volt elegendő a „nagyjábóli” kiképzés. Itt nem csak a legénységet kellett a fegyverforgatásra, és a legalapvetőbb alaki gyakorlatokra megtanítani, a lovak is első osztályú nevelést kaptak. Az újonc lovakat (remondákat) is hónapokig oktatták, egyrészt, hogy a csata zaját elviseljék, másrészt, hogy lovasuk legapróbb mozdulatait is megértsék, szinte a gondolataikból olvassanak. A hosszú hónapok alatt a legénység megtanulta a lóápolás szabályait is, hiszen a hiányos ételmezés és gondatlan ápolás következtében az egész alakulat harcképességét veszélyeztették.

A lovasok kiképzése is egyesével és gyalogosan kezdődött: az állás és fordulatok be-tanítása, majd a kardforgatás következett. Közben megtanultak lovagolni is, és a lóval elvégezni a fordulatokat. Ha a lovas már magabiztosan mozgott a nyeregben, akkor következett itt is a sorokkai oktatás, ahol a szükséges mozdulatokat tanulták, valamint az igazodást a zárt harcrend megőrzése érdekében. A szakasszali oktatás során mindezeket egy magasabb szinten ismételték, és elsajátították a különféle menetalakzatok alakítását. Végezetül a huszárok egyik legfontosabb feladatát tanulták meg: a felderítést és a szórt rendben végrehajtott csatározást.

Legkevesebbet a tüzérség kiképzéséről tudunk. Az egyetlen megjelent kézikönyv a lövegtípusok és felszereléseik ismertetésével kezdte a képzést. Ezt követte a lövegek működtetése: töltés, célzás, tüzelés; majd a célzáshoz szükséges elméleti oktatás. Szó esett még a menetek és a táborozás során követendő eljárásokról, végül a művet az egyes lövegtípusok használatának gyakorlati bemutatása zárta. Ezeken túl a szekereseknek meg kellett tanulniuk a fogatok biztos irányítását és menetének rendjét, hogy ütközet közben nehogy fennakadást okozzanak a lövegek mielőbbi tűzkésszé tételében.

A kötet harmadik fejezete a honvédseregben használt különféle szűrő-, vágó- és tűzfegyvereket mutatja be. Az eddig megjelent munkák többségével szemben azonban nem csak a technikai paramétereit, hanem azok határfokát és használatukat is a korabeli szakirodalom alapján, a fegyvernemek alkalmazási korlátainak jobb megértése érdekében.

A negyedik fejezet fejti ki a korszak legfontosabb fegyvernemének, a gyalogságnak a felépítését és harcászatait. Először is a legjellemzőbb harctéri tevékenység, a gyalogság elleni működése kerül bemutatásra. Ezen belül is megismerhetjük a zárt gyalogsági alakzatok alakítását és mozgását: a tagoszlop (azaz a menetalakzat) alakítását vonalból és vissza, az arcmenetet és a 45°-ban végrehajtott húzódást, a kanyarodást, mely minden esetben 90°-os fordulatot jelentett, és az irányváltást, mely ennél kevesebbet. Bemutatásra kerül a legfontosabb támadó alakzat, az oszlop alakítása a vonalból, és annak visszaalakítása vonallá. Ezt követi a harc, azaz a tüzelés és a szuronyvívás menetének részletezése, majd pedig a nyitott harcrendben végrehajtott harci tevékenység: a csatárlánc alakítása, mozgatása, és a csatár-harc lefolyása.

Ezután következik a gyalogság lovasság elleni harca, a zárt alakzatok, mint a négyszög és a tömeg, valamint a csatárlánc tevékenysége, közelharca. Következő pont a tüzérség elleni működés, míg végezetül az egyes tereptárgyak védelmének és megtámadásának bemutatása: nagyobb magányos épületek, települések, erdők, magaslatok, tábori erődítmények, „szorulatok” (szorosok, hidak stb.) és folyók, csatornák.

Az ötödik fejezetben a lovasság felépítését, zárt és nyitott csatarendjét ismerheti meg az olvasó. Először is az arcmenet és húzódás részleteit, a kanyarodást és a fordulást, vagyis az arcvonala megváltoztatását, az oszlop képzését, majd az arcvonala visszaalakítását és arcvonala-váltást, a lovastömeg alakítását és mozdulatait, végül a roham lefolyását. Ezt követi a lovasság csatározásának taglalása, majd az egyes fegyvernemek elleni harci tevékenység.

A gyalogság ellen immár a lovas szemszögéből vizsgálva a küzdelmet, majd a lovas lovas elleni harc következik, kiemelve a roham utolsó pillanatainak menetét és a harc jellegzetes hullámzását. Végezetül a tüzéség elleni működés következik. A fejezetet a könnyűlovasság legspeciálisabb feladatkörének, a portyázásnak és a felderítésnek a részletezése zárja.

A hatodik fejezet a tüzéség felépítését, harctéri tevékenységét, valamint feladatait a védelemben és a támadásban mutatja be. A fejezetből a tüzéséghez sorolt – de eddig még kevésbé kutatott – korabeli rakétások (röppentyűsök) működése és harcászata is megismerhető. Ezután – immár a tüzéség szemszögéből – a többi fegyvernemmel szembeni harceljárásról olvashatunk.

A hetedik fejezettel eljutottunk a harctan legmagasabb fokára, a „kombinált taktikához”, mely a fegyvernemek együttműködését tanítja. Az előző fejezetek az „elemi taktika” kérdéskörével foglalkoztak, vagyis mindazon alapelvekkel, melyek a fegyveres erők kiképzési szabályzataiból elsajátíthatók voltak. Ezzel együtt bemutattuk az ún. „felső taktika” tárgykörébe tartozó ismereteket, vagyis azt, hogy az egyes harci helyzetekben a különböző fegyvernemek egységei miként jártak el.

A három fegyvernem (gyalogság, lovasság, tüzéség) csak a legritkább esetben működött külön-külön, az összecsapások nagy részében így vagy úgy, de részt vett mindhárom fegyvernem. Már egy egyszerű csapattiszt sem engedhette meg magának azt a luxust, hogy pusztán saját fegyverneme harcászati ismereteinek legyen birtokában, hiszen egységének vezetését befolyásolta a másik két fegyvernem tevékenysége is, ezért ezek működésének alapjaival tisztában kellett lennie.

Először a katonai állások típusait vesszük sorra, ezen belül is a seregek általános hadrendjét, valamint a harcvezetés általános gyakorlatát. Ezt követi az egyes fegyvernemek együttműködésének ismertetése, először párban egy-egy fegyvernem közös tevékenysége, majd mindhárom együtt.

A fejezet következő nagyobb egysége a harc típusait veszi sorra: támadó harc (áttörés és harcászati megkerülés), védelmi ütközet és a bekerítés elhárítása, majd az üldözés és visszavonulás. A sort a hadicselek kimerítő részletezése zárja.

A nyolcadik fejezet elején a menet alapelveivel, a menetteljesítmény határaival ismerkedünk meg. Ezt követi a menetek osztályozása: gyülekező, támadó, hátráló és rejtett menet, végezetül a menetbiztosítás kiemelt jelentőségének és végrehajtásának kifejtése.

Végezetül a kilencedik fejezet a táborozás és táborőrizet törvényszerűségeit mutatja be, miként helyezkedtek el a fegyvernemek a táborban annak érdekében, hogy feladatukat bármelyik pillanatban elláthassák, illetve miként vették ki részüket a tábor nyugalmanak biztosításában, a táborőrizetben.

A kötet eredményeképpen megállapítható, hogy a honvédcsapatok alapvetően a szabályzatok előírásainak megfelelően jártak el. A szabályok sikeres felrúgása, mint pl. a gyalogság rövid tűzharc utáni szuronyrohamai, vagy a lovasság elleni agresszív fellépése sokszor meghozta a kívánt sikert. Ugyanakkor egyes esetekben a kevés harctéri tapasztalat, a gyakorlatlanság és fegyelmeztelenség a szabályok oly áthágásához vezetett, ami sokszor vészes következményekkel járt. Összegzésül elmondható, hogy a honvédsereg harcászata megfelelt a kor követelményeinek, sőt a tüzéség terén meg is haladta korát, s a hadműveletekben a harcművészet terén egyenrangú partnere volt a szövetséges osztrák és orosz haderőnek.

A kötetet mindenekelőtt a hadtörténeti kutatás kamatoztathatja a katonai összecsapások lezajlásának értelmezése során. A felsőfokú katonai oktatásban, mint a hadművészet egy fontos állomása, segítheti a modern harcászati alapelvek elsajátítását. Emellett a tudományos ismeretterjesztésben is jól felhasználható, akár a szabadságharc történetét bemutató könyvek tartalmi színesítésére, akár a történelmi hagyományörző csapatok tevékenységének hitelesebbé tételére.